

Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa
2014; 7 (2), s. 335–347
doi: 10.4467/20844131KS.14.024.2265
www.ejournals.eu/Krakowskie-Studia-z-Historii-Panstwa-i-Prawa

MARCIN KWIECIEN
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Kilka dokumentów z dziejów ruchu prometejskiego lat drugiej wojny światowej

Abstract

Promethean Movement during the Second World War

The Promethean movement in the policy of II Republic of Poland consisted in offering support to the independence movements and strivings of the peoples making up the then Soviet Union. With active participation of the Ministry of Foreign Affairs (henceforth referred to as: MFA), II Branch of the General (Main) Command – intelligence services and a number of research institutes, close contacts had been maintained with the émigré governments and politicians representing various nations of the Soviet Union. In recent years, the pressure of current policy has led to a renewed interest in issues relating to Prometheism, which brought about a crop of a number of valuable papers devoted to the interwar period. A lot has already been written about the Promethean movement following the end of the Second World War. Yet relatively little has been written about the war-time history of the movement. The documents presented below are associated with the war period, following the Soviet invasion of Finland. Among the circles of the French and British staff officers there even appeared a conception of bombing the oil fields in the Caucasus – naturally taking advantage of the Turkish airspace and the French military bases on the territory of Syria. It was thought that the subjugated nations in the Caucasus would then rise up against their oppressor. It was in such an atmosphere that a meeting between the representatives of the Caucasian nations and W. Bąkiewicz, which constitutes the subject-matter of analysis contained in the first of the published documents, took place in Istanbul. The second document is a translation of the treaty of the Caucasian Confederacy whereas the third document dates back to the autumn of 1940 and constitutes a commentary to the memorial concerning Promethean issues submitted by a reporter and Promethean activist W. Pelc; the commentary had been written by Prof. Olgierd Górka, an expert of the Polish government in exile specializing in ethnic issues. The above documents are associated with a rather peculiar and paradoxical situation which arose after the fall of the Polish state when for a brief period a time, thanks to propitious political circumstances, Prometheism had a chance to succeed. The conception was to have been realized in cooperation with the allies – France and Great Britain; the pact between Poland and the Allies was to have been directed against the totalitarian Soviet system and indirectly against the Nazi system. However a change of the international situation had quickly made the realization of these plans impossible.

Key words: Second World War, Prometheism, foreign policy of II Republic of Poland, military intelligence of II Republic of Poland, ethnic minorities in the USSR, peoples of Caucasus

Słowa klucze: druga wojna światowa, prometeizm, polityka zagraniczna II RP, wywiad wojskowy II RP, mniejszości narodowościowe w ZSRR, narody Kaukazu

Ruch prometejski w polityce II Rzeczypospolitej – najogólniej rzecz biorąc – polegał na wspieraniu niepodległościowych dążeń narodów wchodzących w skład Związku Sowieckiego. Doceniał jego znaczenie sam marszałek Józef Piłsudski, byli zaangażowani w niego wybitni działacze polityczni i wojskowi, w ramach samego ruchu prometejskiego w Polsce – bowiem był on aktywny także w innych krajach – działało wiele instytucji, organizacji i czasopism. Przy czynnym współudziale Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ), Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) – wywiadu i licznych instytutów naukowo-badawczych, utrzymywano ścisłe kontakty z emigracyjnymi rządami i politykami różnych narodów ówczesnego Związku Sowieckiego. Zagadnienia związane z dziejami ruchu prometejskiego nie doczekały się jednak do dziś pełnego, nowoczesnego opracowania w języku polskim. Opublikowana we wczesnych latach 70. i obciążona licznymi ideologicznymi serwitutami monografia autorstwa Sergiusza Mikulicza z pewnością nie spełnia współczesnych oczekiwań¹. Historyków polskich uprzedził historyk z Iwano-Frankowska Wołodimir Komar – jego oparta na kwerendzie w archiwach polskich, rosyjskich i francuskich praca zasługuje na uznanie, choć traktuje prometeizm jako przejaw polskich aspiracji imperialno-mocarstwowych². W nauce polskiej dominuje stanowisko, iż ruch prometejski był raczej przejawem strategii defensywnej wobec sowieckich planów imperialnych, ale warto zmierzyć się z odmiennymi ocenami polityki polskiej. W ostatnich latach presja bieżącej polityki spowodowała odnowienie zainteresowania prometeizmem, co zaowocowało szeregiem wartościowych opracowań³. Sporo już napisano o ruchu prometejskim po II woj-

¹ S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971. Wiele szczegółów zawiera praca I. Werschlera, *Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołówko – życie i działalność*, Warszawa 1984. Należy też zwrócić uwagę na opublikowane dokumenty dotyczące ruchu prometejskiego i teksty jego głównych animatorów: E. Charaszkiewicz, *Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego 1893–1921*, „Niepodległość” 1955, t. 5, s. 125–167; idem, *Przebudowa Wschodu Europy. Fragmenty faktów z lat 1917–1921*, „Niepodległość” 1974, t. 9, s. 229–285; *Zbiór dokumentów pplk. Edmunda Charaszkiewicza*, oprac. A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur, Kraków 2000, s. 56–87; W. Bączkowski, *O wschodnich problemach Polski*, Kraków 2000; T. Schaezel, *Racja Stanu Polski na Wschodzie*, „Niepodległość” 1972, t. 8, s. 225–249; W.T. Drymmer, *W służbie Polsce*, Warszawa 1998; A. Grzywacz, G. Mazur, *Ruch prometejski w Polsce*, „Zeszyty Historyczne” 1994, z. 110, s. 74–85; M. Kwiecień, G. Mazur, *Kilka dokumentów z dziejów ruchu prometejskiego w II Rzeczypospolitej*, „Czasy Nowożytne” 2002, t. 12; S.M. Ischakow, *Mammad Amin Rasul – zade. Nacionalnoje dżiżenije w Azerbejdżanie*, „Woprosy istorii” 2002, nr 2.

² W. Komar, *Koncepcja prometeizmu w polityce Polscy (1921–1939)*, Iwano-Frankiwsk 2011.

³ Ukazało się wiele książek i artykułów, by wspomnieć tylko ważniejsze: M. Kornat, *Bolszewizm, totalitaryzm, rewolucja, Rosja: początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939)*, t. 1–2, Kraków 2003–2004; idem, *W kręgu ruchu prometejskiego. Związek Zbliżenia Narodów Odrodzonych (1921–1923) i Instytut Wschodni w Warszawie*, „Politeja” 2004, nr 2; *Ruch prometejski – ważne doświadczenie polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*, „Nowa Europa Wschodnia” 2008, nr 2; G. Zackiewicz, *Polska myśl polityczna wobec systemu sowieckiego 1918–1939*, Kraków 2003; I.P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007; J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie 1919–1924*, Kraków 2000; idem, *Miedzy prometeizmem a „Realpolitik”. Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1925*, Kraków 2010; R. Potocki, *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939)*, Lublin 1999; idem, *Emigracja*

nie światowej⁴. Stosunkowo niewiele natomiast pisano o wojennych dziejach ruchu⁵. Przystępując do omówienia publikowanych dokumentów, należy wspomnieć o uwarunkowaniach, w jakich powstawały. Druga połowa lat 30. XX w. przynosi szereg przemian w ruchu prometejskim, w polskim prometeizmie widoczna jest zdecydowana ewolucja ideowa. Starsze pokolenie działaczy związane z ruchem socjalistycznym powoli oddala się od działalności prometejskiej, coraz większy wpływ zyskują sobie młodzi sympatyzujący z ideami narodowej demokracji lub łączący te idee z koncepcjami pilsudczyków. Wystarczy wspomnieć nazwiska liderów nowego pokolenia prometeuszy polskich: Włodzimierza Bączkowskiego, Feliksa Zahory-İbiańskiego, Władysława Pelca. Także wśród przedstawicieli narodów uciśnionych widoczna jest zmiana nie tylko pokoleniowa, ale również ideologiczna. Socjalistów i socjaldemokratów starszego pokolenia zastąpili działacze odwołujący się do haseł nacjonalistycznych. Coraz częściej widoczny był rozdział między polityką wewnętrzną prowadzoną przez państwo polskie wobec mniejszości narodowych (zwłaszcza ukraińskiej) a ideami ruchu prometejskiego. Trudno było jednocześnie forsować repolonizację znacznych grup ludności (szlachta zaściankowa, Łemkowie i Bojkowie), pacyfikować Małopolskę Wschodnią, burzyć przy użyciu wojska cerkwie prawosławne i deklarować się na forum międzynarodowym jako sojusznik ukraińskiego ruchu niepodległościowego. Należy wspomnieć, iż w późnych latach 30. do grupy państw aktywnie angażujących się w działalność prometejską dołączyły Włochy, Japonia i Trzecia Rzesza. Mocarstwa te, dysponujące znacznie większymi środkami na prowadzenie operacji i mogące przyciągnąć młodych prometeuszy wizją walki czynnej z reżimem sowieckim, z czasem zaczęły skutecznie konkurować z prometeizmem polskim. Klęska Polski w 1939 r. zmieniła układ sił międzynarodowych, pakt Ribbentrop – Mołotow z 23 sierpnia 1939 r. (powtórzony

ukraińska w Polsce 1920–1939, Toruń 2004; zbiór artykułów – *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940). Studia i szkice pod red. M. Kornata*, Warszawa 2012 – w nim bardzo interesujące teksty autorstwa M. Kornata, A. Nowaka, J. Bruskiego, W. Komara, P. Libery, G. Mamouli, S. Ischakowa i S. Łukasiewicza. Ostatnie lata obfitowały również w publikacje obcojęzyczne związane z tematyką prometejską: T.M. Simonowa, *Prometeizm wo wniesniejszej politikiie Polszy 1919–1924*, „Nowaja i Nowiejszaja Istoriija” 2002, z. 4; W. Bylinin, A. Zdanowicz, W. Korotajew, *Organizacija „Promietiej” „promietiejskoje” dżiżenije w planach polskoj razwiedki po rozwałi Rossi/SSRR* [w:] *Trudy Obszczestwa izuczenija istorii otieczestwiennych spieczsłużb*, t. 3, Moskwa 2007; W. Komar, *Bielarus’ w polskoj politikiie promietieizma w 20–ch gg XX w.*, „Rossijskije i Slawianskije Issledowanija” 2008, nr 3; G. Mamoulia, *Le Combats indépandantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales. Le Cas de la Géorgie (1921–1945)*, Paris 2009. W 2010 roku Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego wraz z Domem Kaukaskim w Warszawie rozpoczęło wydawanie czasopisma „Nowy Prometeusz” poświęconego zagadnieniom prometejskim. Do chwili obecnej ukazały się cztery numery czasopisma (numery 0–3).

⁴ Omawia koncepcje prometejskie w okresie powojennym: S. Łukasiewicz, *Trzecia Europa. Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych 1940–1971*, Warszawa 2010; *idem*, *Prometeizm na emigracji w pierwszych latach po II wojnie światowej w świetle materiałów wywiadu komunistycznego Polski Ludowej* [w:] *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940). Studia i szkice*, red. M. Kornat, Warszawa 2012; M. Kornat, *Deklaracja programowa Polskiej Grupy „Prometeusza” w Londynie z 19 marca 1951 r.*, „Nowy Prometeusz” 2012, nr 3.

⁵ Warto wspomnieć o tekście zawartym w tomie *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1939). Studia i szkice* pod red. M. Kornata, autorstwa redaktora tomu: *Idea prometejska a polska polityka zagraniczna (1921–1939/1940)* (wykraczającym zakresem chronologicznym poza ramy określone tytułem) oraz liście Zdzisława Miłoszewskiego do amb. Adama Tarnowskiego z 2 maja 1940 r. opublikowanym przez I.P. Maja w drugim numerze czasopisma „Nowy Prometeusz”: I.P. Maj, *Organizacja ruchu prometejskiego po klęsce wrześniowej 1939 r.*, „Nowy Prometeusz” 2011, nr 1.

28 września 1939 r.) stworzył sojusz mocarstw totalitarnych. Nawet dla lewicowych środowisk politycznych na Zachodzie działania władz sowieckich stanowiły zaskoczenie i nie dawały się łatwo usprawiedliwić. Coraz silniejsze były nastroje antysowieckie, wzmacniane przez ujawniające się ekspansywne dążenia Sowietów wobec Turcji (problem cieśnin czarnomorskich) i Finlandii. Agresja na Finlandię (30 listopada 1939 r.) omal nie doprowadziła do alianckiej interwencji po stronie napadniętego kraju, znane są plany przydzielenia do korpusu interwencyjnego Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich, zdecydowanie mniej mówi się o pomysśle emigracji ukraińskiej utworzenia Legionu Ukraińskiego złożonego z obywateli polskich narodowości ukraińskiej mającego walczyć po stronie Finlandii⁶. W kręgach sztabowców francuskich i brytyjskich pojawiła się koncepcja zbombardowania zagłębia naftowego na Kaukazie, oczywiście przy wykorzystaniu tureckiej przestrzeni powietrznej i francuskich baz na terenie Syrii. Liczono, iż dojdzie wówczas do wystąpień ujarzmionych narodów Kaukazu. W takich warunkach odbyło się w Stambule spotkanie przedstawicieli narodów kaukaskich z W. Bąkiewiczem będące przedmiotem relacji zawartej w pierwszym z publikowanych dokumentów.

4 kwietnia 1940 r. wiceminister spraw zagranicznych Zygmunt Graliński opracował notatkę dla Rady Ministrów, w której pisał:

Obecna sytuacja międzynarodowa stwarza perspektywę efektywnego wykorzystania długoletnich kontaktów Ministerstwa Spraw Zagranicznych z tzw. ruchem prometeuszowskim, a zwłaszcza ze stanowiącym jego podstawowy trzon obozem niepodległościowym narodów kaukaskich, grupujących się wokół Konfederacji Kaukaskiej [...] Wartość dla nas i realność czynnika politycznego kaukaskiego uzależnione są obecnie od następujących warunków: 1) chęć czynników kaukaskich [do] współpracy z nami i ich orientacja na demokracje zachodnie, 2) pozyskanie Turcji dla tego problemu i 3) utrzymanie jedności wewnętrznej ruchów niepodległościowych kaukaskich⁷.

Zdaniem Gralińskiego uderzenie w sowiecki Kaukaz miałoby także znaczenie w wojnie z Niemcami, pozbawiając ich dostaw ropy naftowej. Planów związanych z wykorzystaniem Konfederacji Kaukaskiej dotyczy drugi z publikowanych dokumentów. Pierwsza

⁶ Por. M. Kwiecień, G. Mazur, *Memorial profesora Olgierda Górki w kwestii ukraińskiej z 4 stycznia 1940 roku*, „Zeszyty Historyczne” 2002, nr 139, s. 183–184; sprawę podjęły także środowiska polskie por.: *Pismo Przewodniczącego Komitetu dla Spraw Kraju gen. K. Sosnkowskiego do Prezesa Rady Ministrów gen. W. Sikorskiego*, Instytut Polski i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego (dalej: IPMS), PRM (dalej: Protokoły Rady Ministrów) 12, nr 288/40 tjn/K.S.K., Angers 18.I.1940. W piśmie członkowie Komitetu zwracali się do premiera: „...2/ Komitet zaleca powzięcie pozytywnej decyzji w sprawie próby utworzenia w ramach armii polskiej oddziału ukraińskiego nawet niezależnie od przebiegu rozmów z ewentualną reprezentacją ukraińską. Komitet jest zdania, że nie chodzi tutaj o koncesje nasze na rzecz tej reprezentacji, lecz o interes polityczny polski, usprawiedliwiający powzięcie jednostronnej decyzji przez Rząd Polski. Rozpoczęcie praktyczne organizacji oddziału poprzedzić winno zbadanie możliwości zaciągowych. 3/ Siłę oddziału proponuje Komitet określić elastycznie od batalionu do pułku piechoty maksymalnie, w zależności od możliwości zaciągowych. [...] 4/ Komitet proponuje oddziałowi ukraińskiemu w armii polskiej nadać następujący prowizoryczny statut: a/ Wyższe dowództwo – polskie, złożone z oficerów, znających język ruski, b/ Niższe szarże i kadra podoficerska wedle możliwości ukraińska, a w każdym razie skompletowana z Polaków, znających język ruski, c/ na mundurze godło państwowe polskie, a obok godło ukraińskie, d/ komenda w języku ruskim, język służbowy polski, e/ duszpasterstwo ukraińskie, f/ sądownictwo polskie”. Pismo opatrzył zdaniem odrębnym przedstawiciel Stronnictwa Narodowego, Tadeusz Bielecki. Uznawał w nim powołanie jednostki ukraińskiej za przedwczesne, przesadzające sprawę przyszłego ustroju i ewentualnego powstania państwa ukraińskiego.

⁷ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne. 1940*, red. M. Hulaś, Warszawa 2010, s. 286–290.

Konfederacja Kaukaska została podpisana po długich negocjacjach w dniu 14 lipca 1934 r. w Brukseli (w rzeczywistości w Warszawie) przez emigracyjnych przedstawicieli Azerbejdżanu, Gruzji i Górali Kaukazu i przewidywała wspólną granicę polityczną oraz celną, wojsko oraz politykę zagraniczną. Punkt 6. Konfederacji rezerwował miejsce dla Armenii, która nie przystąpiła do niej z powodu zatargów terytorialnych i silnych w Konfederacji wpływów tureckich⁸. Maj 1940 r. przyniesie odnowienie Konfederacji już z udziałem Armenii, a jej tekst jest przedmiotem drugiego z dokumentów.

Sztabowcy francuscy rozważali plany operacji kaukaskiej do kwietnia 1940 r., jednak przy wzrastającej rezerwie swych brytyjskich kolegów. Pokój fińsko-sowiecki (12 marca 1940 r.) skomplikował, a uderzenie niemieckie na Danię i Norwegię przekreśliło tę koncepcję. Trzeci z prezentowanych dokumentów pochodzi z jesieni 1940 r. i stanowi komentarz, sporządzony przez eksperta polskiego rządu na wychodźstwie do spraw narodowościowych prof. Olgierda Górke, do memoriału w sprawach prometejskich złożonego przez dziennikarza i działacza prometejskiego W. Pelca. Niestety, nie udało się odnaleźć samego memoriału, o jego treści możemy wnioskować jedynie z wypowiedzi prof. O. Górki. Jak z nich wynika, W. Pelc był zdecydowanie bardziej optymistyczny w ocenie perspektyw akcji prometejskiej w tym czasie, domagając się intensyfikacji działań polskich w tym zakresie. Ostrożniejszy w swych ocenach O. Górka wskazywał, bardzo realistycznie, na możliwe opory ze strony Brytyjczyków i zalecał raczej „zamrożenie” i utrzymanie na poziomie wegetacji akcji prometejskiej.

Dokumenty związane są z dość osobliwą i paradoksalną sytuacją zaistniałą po upadku państwa polskiego. Otóż właśnie wtedy krótkotrwała koniunktura polityczna dawała szansę prometeizmowi. Koncepcja miałaby być realizowana we współdziałaniu Polski z aliantami – Francją i Wielką Brytanią przeciwko totalitarnemu systemowi sowieckiemu, a pośrednio hitlerowskiemu. Zmiana warunków międzynarodowych rychło uniemożliwiła wykonanie tych projektów.

Publikowane dokumenty pochodzą z zasobów Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie oraz Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie.

1

Dokument z zasobów Instytutu Polskiego i Muzeum gen. W. Sikorskiego, kol. 482/ 19 (kol. Rogera Raczyńskiego).

Protokół

posiedzenia z dn. 12 lutego 1940 r. u p. Sejdamera w Istambule

Obecni: 1. Dżaffer Sejdamer⁹

⁸ Opis rokowań daje S. Mikulicz, *Prometeizm...*, s. 163–181; najpełniejszy obraz daje G. Mamoulia, *Kaukaskaja konfederacyja w oficjalnych deklaracjach, tajnej korespondencji i niepublikowanych dokumentach* „Promietej”. *Sbornik dokumentow*, Moskwa 2012. O przyczynach rezerwy Ormian wobec ruchu prometejskiego i Konfederacji Kaukaskiej pisze P. Libera, *Ormianie i ruch prometejski w pierwszej połowie XX wieku. Zarys problematyki*, „Nowy Prometeusz” 2011, nr 2, s. 295–313.

⁹ Cafer Seydahmet Kirimer (Dżaffer Sejdamer Kirimer) (1889–1960), Tatar krymski, polityk i pisarz, po opublikowaniu swej pierwszej rozprawy *Prześladowany naród tatarski w dziewiętnastym wieku* musiał opuścić Rosję w obawie przed aresztowaniem. Podjął studia prawnicze, dziennikarskie i politologiczne na

2. Ajas Ischaky¹⁰

3. Said Szamyl¹¹

4. Wł. Bączkowski¹²

Porządek dzienny: 1. Sytuacja polityczna a prometeizm

2. Problem organizacji pracy prometejskiej

3. Problem kierowniczego tajnego centrum.

Po dłuższej wymianie zdań i dyskusji przyjęto następujące podstawowe zasady pracy prometejskiej w chwili bieżącej w warunkach politycznych Turcji i Bliskiego Wschodu:

Nawzajem podtrzymywać narodowo terytorialne dążenia Krymu, Pł. N[arodów] Kaukazu, Udel-Uralu¹³, Turkiestanu, Polski. Polska, aby mogła wykonać funkcję czyn-

Sorbonie. Po wybuchu I wojny światowej powrócił na Krym. Po rewolucji lutowej zaangażował się w działalność na rzecz Republiki Tatarów Krymskich, był delegatem na ogólnorosyjski kongres muzułmański, przewodniczącym Kurultaju, ministrem wojny i spraw zagranicznych Republiki Krymu. 17 maja 1920 r. wystąpił oficjalnie do Ligi Narodów z propozycją, by Polsce oddano mandat nad Krymem. Po upadku republiki udał się na wygnanie najpierw do Turcji, później zaś – w październiku 1920 r. – do Polski, gdzie związał się z ruchem prometejskim. Po wybuchu drugiej wojny światowej udał się do Turcji, gdzie zamieszkał. Zmarł w Stambule w 1960 r. Autor licznych prac w językach polskim, francuskim i tureckim.

¹⁰ Muhammed Ayaz Ishaki (1878–1954), pisarz – klasyk literatury tatarskiej, polityk i publicysta związany z tatarskim ruchem narodowym, minister spraw wewnętrznych państwa Idel-Ural (grudzień 1917–kwiecień 1918 r.). Wyemigrował z Rosji bolszewickiej w 1919 r., od 1928 r. wydawał w Berlinie pismo „Milli Yol” poświęcone zagadnieniom tatarskim w ZSRR. Wybrany przez Narodowy Kurultaj na przewodniczącego Tatarskiego Zgromadzenia Narodowego na uchodźstwie. Uczestnik działalności warszawskiego Klubu „Prometeusz”. Podczas drugiej wojny światowej współtworzył w Berlinie Komitet Tatarski kolaborujący z Niemcami. Po wojnie w Turcji – zmarł w Stambule.

¹¹ Muhammad Said Szamil (1901–1981), północnokaukaski pisarz, polityk i publicysta. Był wnukiem legendarnego imana Szamila wslawionego walką z Rosjanami. Ukończył liceum w Stambule, był jednym z przywódców antybolszewickiego powstania na północnym Kaukazie w latach 1920–1921, po jego stłumieniu, ranny przedostał się do Turcji. Tam poświęcił się działalności publicystycznej i literackiej, był członkiem Ogólnoswiatowej Organizacji Islamskiej „Rabita”. W drugiej połowie lat 30. przybył do Warszawy, angażując się w prowadzenie działalności prometejskiej. Był członkiem kierownictwa Kaukaskiego Komitetu Narodowego. W czasie drugiej wojny światowej podjął współpracę z Niemcami, w 1942 r. przybył na zaproszenie A. Rosenberga do Berlina. W 1943 r. wszedł w skład Północnokaukaskiego Komitetu Narodowego. Po wojnie osiedlił się w Stambule, poświęcając się badaniom nad problemami narodowościowymi Północnego Kaukazu.

¹² Włodzimierz Bączkowski (1905–2000), publicysta, sowietolog. Urodzony w okolicach Bajkału, po rewolucji październikowej cała rodzina Bączkowskich przedostała się do chińskiej Mandżurii, gdzie osiadła w Harbinie. Tam Włodzimierz Bączkowski ukończył gimnazjum. Bączkowscy powrócili do Polski w 1925 r. Włodzimierz rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim, studiował prawo, anglistykę i sinologię. Już w trakcie studiów współpracował z Instytutem Wschodnim, był także założycielem Orientalistycznego Koła Młodych (1928). Od 1930 r. zatrudniony w Instytucie Wschodnim 1930–1939 redaktor kwartalnika „Wschód-Orient”, w latach 1932–1938 redaktor „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego”, od 1939 r. – miesięcznika „Problemy Europy Wschodniej”, p.o. kuratora Orientalistycznego Koła Młodych w przy Instytucie Wschodnim. W swych publikacjach koncentrował się na problemach stosunków polsko-ukraińskich. We wrześniu 1939 r. zmobilizowany do II Oddziału Sztabu Naczelnego Wodza. Po kampanii wrześniowej przedostał się do Rumunii, gdzie przebywa do 1941 r., redagując biuletyn „Sprawy Sowieckie”. Poprzez Stambuł dociera do Hajfy i Palestyny. Pracuje w Ekspozyturze Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza, później w Centrum Informacji na Bliskim Wschodzie i Akcji Kontynentalnej. Po wojnie należał do grupy inicjatorów powołania Instytutu Bliskiego i Środkowego Wschodu „Reduta” w Jerozolimie. Pełnił funkcję honorowego attaché kulturalnego poselstwa RP w Bejrucie. W 1955 r. osiadł w Stanach Zjednoczonych, gdzie do 1971 r. był zatrudniony w Bibliotece Kongresu w Waszyngtonie. Zmarł 19 sierpnia 2000 r. w Waszyngtonie. Autor m.in.: *U źródeł polskiej idei federacyjnej* (1945); *Rosja wczoraj i dziś* (1946).

¹³ Idel-Ural lub Udel-Ural – polityczna nazwa kraju, położonego między Wołgą a Uralem, zamieszkanego przez ludność tatarską i baszkirską. Komitet Niepodległości Idel-Uralu, powołany na emigracji w roku

nika równowagi we wsch. i środkowej Europie oraz być wartościowym sojusznikiem Krymu, Kaukazu itd., winna być wielką Polską, odgrywającą właściwą rolę. Pł. N. Kaukaz zgodny z Krymem winien posiadać północną granicę od Tamania do płn. Granicy Dagestanu oraz opanować Morze Azowskie. Idel-Ural i Turkiestan winne odzyskać niezależność i odciąć Rosję od Uralu i Syberii, zadając tym Rosji zasadniczą klęskę. W przeciwnym razie – Rosja – mając za sobą Ural, Kuzbas oraz nieograniczone obszary Syberii pozostanie w istocie dawną potężną Rosją. W stosunku do Ukrainy postanowiono przyjąć zasadę niezależnego państwa ukraińskiego, lecz w granicach dyktowanych interesem Polski, Krymu, Turcji i Kaukazu, a więc tzw. Zachodniej Ukrainy, Kubania, Azowskiego Morza oraz pasa na płn. od Perekopu.

Konstatując zainteresowania w pracy prometejskiej 3 głównych krajów prowadzących lub szykujących się do walki z Rosją: Polski, Finlandii i Turcji, postanowiono przyjąć zasadę podziału sfer zainteresowań wymienionych państw, co wybitnie powinno ułatwić inspiracyjno-polityczną pracę w Stambule:

obszary na wschód od Finlandii (Karelia, Komi) uznać za sferę interesów i pracy typu prometejskiego Finlandii,

obszary na wschód od Polski (Ukraina, Białoruś) uznać za sferę zainteresowań Polski, obszary tiurskie ZSRR oraz Kaukaz za sferę interesów Turcji.

Nadać pracy prometejskiej w Turcji barwę tiurską, bowiem żadna inna koncepcja prom. pracy w Turcji nie znajdzie uznania i pomocy.

Celem wciągnięcia Gruzinów (i Ormian) przyjąć ideę kaukaskiej konfederacji, jako niezależnego bloku, w stosunku do którego głos Turcji winien zająć właściwe mu miejsce.

W sprawie kierowniczego centrum, postanowiono, biorąc za punkt wyjścia konsyderacje natury praktycznej oraz dotychczasowe doświadczenie w pracy prometejskiej, stworzyć:

Kierownicze centrum w składzie 1. Dzofer Sejdamet, 2. Ajas Ischaky, 3. Said Szamyl, 4. W. Bączkowski. Postanowiono zaprosić do pracy i udziału w centrum p. Mir-Jakuba¹⁴ w Paryżu oraz Achmetzana Okaja lub Osmana Chodzę [lub Chodzę]. Centrum nie wypowiedziało się negatywnie o osobie p. Ressel-Zade¹⁵. Jednogłośnie wypowiedziano się

1928, wysunął koncepcję konfederacji Idel-Uralu z Turkiestanem.

¹⁴ Mir Yaqub Mehdiyev (Mir-Jakub Miechtiejew) (1891–?), azerski pisarz, działacz polityczny i publicysta. Członek partii Musawat, ukończył studia politechniczne w Piotrogradzie, w 1918 r. wybrany na deputowanego do parlamentu azerskiego, członek delegacji azerbejdżańskiej na konferencję pokojową w Wersalu. Po zajęciu Azerbejdżanu przez wojska bolszewickie udał się na emigrację do Turcji. W 1926 r. przyjechał do Francji, ukończył studia prawnicze na uniwersytecie w Montpellier (1927 r.), uzyskał tytuł doktora praw. Mocno zaangażował się w działalność prometejską jako uczestnik Kręgu Badania Kaukazu, Komitetu Przyjaźni Narodów Kaukazu, Turkiestanu i Ukrainy (1934), członek Rady Konfederacji Kaukaskiej (1935) publicysta pism „Prometeusz”, „Północny Kaukaz”, „Górale Kaukazu”. Współpracował w zakresie działalności antysowieckiej z wywiadem polskim, brytyjskim i francuskim. Po najeździe Niemiec na Związek Sowiecki zamieszkał w Berlinie, angażując się jako członek Azerbejdżańskiego Komitetu Narodowego w formowanie Legionu Azerbejdżańskiego. Nie są znane jego losy po wojnie.

¹⁵ Mehmed Amin Rasulzade (1884–1955), azerski pisarz, polityk i publicysta. Już w czasie studiów politechnicznych w Baku współtworzył muzułmańską organizację młodzieżową „Musawat”, współorganizator muzułmańskiej organizacji socjaldemokratycznej „Hümmet” (1904 r.). W czasie rewolucji 1905 r. współpracował z kaukaskimi bolszewikami (w tym z J. Stalinem). W 1909 opuścił Rosję i udał się do Persji, później znalazł się w Turcji. Po ogłoszeniu amnestii w 1913 r. powrócił do Rosji, działając w partii Musawat odwołującej się do zasad socjalizmu, ale propagującej także hasła panislamskie i pantureckie. Po rewolucji 1917 r. wziął udział we wszechrosyjskim zjeździe muzułmańskim w Moskwie. Po powstaniu w lutym 1918

[o] p. Czokaj-Ogły¹⁶, Mustafy Wekilli¹⁷ oraz Wasssan-Gireja Dżabagi¹⁸. Centrum ma być organem ściśle tajnym na zewnątrz. Praca Centrum ma odbywać się w warunkach zgody i pełnego wzajemnego zaufania.

Postanowiono szukać materialnej pomocy dla pracy prom. powyższego typu w Turcji i nie przyjmować materialnej pomocy u jakiegokolwiek państwa lub mocarstwa. Prosić Rząd Polski o podtrzymywanie dyplomatyczne prac Centrum. Postanowiono polecić panu Saidowi Szamelowi przeprowadzić powyższe prom. prac na Bliskim Wschodzie u władz polskich w Paryżu i Angers. W stosunku do prom. pracy na Zachodzie wysunąć zasadę równości na [dalej tekst nieczytelny] przedstawicielstw. W związku z wyjazdem (obok p. Szamyla do Paryża) p. A. Ischaky do Finlandii i W. Bączkowskiego do

r. Zakaukaskiej Demokratycznej Republiki Federacyjnej stanął na czele Narodowej Rady Azerbejdżańskiej. Po rozpadzie, wskutek konfliktów etnicznych, republiki zakaukaskiej i powstaniu państw narodowych, był jednym z głównych ideologów nowo powstałej Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu, posłem parlamentu (Milli Szury) i wykładowcą literatury tureckiej na uniwersytecie w Baku. Po obaleniu Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu przez oddziały bolszewickie (kwiecień 1920 r.), aresztowany przez Czekę, odzyskał wolność dzięki wstawiennictwu J. Stalina. Podjął pracę w Ludowym Komisariacie do spraw Narodowości w Moskwie jako przedstawiciel prasowy. W 1922 r. udało mu się uciec przez Finlandię do Turcji. W 1931 r. przeniósł się do Polski, był członkiem warszawskiego Klubu „Prometeusz”. Ożenił się z bratanicą Józefa Piłsudskiego, Wandą (córką Adama Piłsudskiego, wiceprezydenta Wilna i senatora II RP). W 1940 r. wyjechał do Rumunii, po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej przebywał w Berlinie, współpracując w formowaniu ochotniczych oddziałów złożonych z azerskich muzułmanów walczących przeciw ZSRR. Po wojnie przebywał w Turcji, zmarł w Ankarze w 1955 r.

¹⁶ Mustafa Czokaj (Mustafa Czokajew) (1890–1941), turkiestański polityk, publicysta i wydawca, prezydent Tymczasowego Rządu Autonomicznego Turkiestanu, przewodniczący Turkiestańskiego Zjednoczenia Narodowego. Pochodził z arystokratycznego rodu Czokaj-ogły. Studiował prawo na uniwersytecie w Petersburgu. W latach 1913–1917 był sekretarzem frakcji muzułmańskiej w IV Dumie Państwowej. Po rewolucji 1917 r. jeden z założycieli partii Shura-i-Islamiya (Rada Muzułmańska), wybrany przez nadzwyczajny kongres muzułmanów Turkiestanu na prezydenta Tymczasowego Rządu Autonomicznego Turkiestanu. Po inwazji bolszewickiej prowadził działalność antykomunistyczną w Gruzji, skąd po zajęciu kraju przez bolszewików w 1921 r. udał się do Turcji. Mieszkał we Francji i Niemczech, od 1929 r. wydawał w Berlinie czasopismo „Yash Türkistan” (Młody Turkiestan), przewodniczył także Turkiestańskiemu Zgromadzeniu Narodowemu, był redaktorem pisma „Prometeusz”. Podczas II wojny światowej współpracował z Niemcami przy formowaniu Legionu Turkiestańskiego, zmarł w 1941 r. w Berlinie, w nie do końca wyjaśnionych okolicznościach, prawdopodobnie zaraził się tyfem w trakcie jednej z wizyt w obozach jenieckich dla żołnierzy sowieckich.

¹⁷ Mustafa bey Vekilov (1896–1965), azerski polityk i publicysta, minister spraw wewnętrznych Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu. Członek partii Musawat, ukończył studia prawnicze na uniwersytecie w Moskwie, po rewolucji 1917 brał udział w wszechrosyjskim zjeździe muzułmańskim, od października 1917 r. członek Komitetu Centralnego Musawat, wybrany na deputowanego Sejmu Zakaukaskiego (w Zakaukaskiej Demokratycznej Republice Federacyjnej) i parlamentu azerskiego (po proklamowaniu Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu), od połowy lutego 1920 r. minister spraw wewnętrznych. Po zajęciu Azerbejdżanu przez bolszewików wyjechał do Tyflisu. Po upadku Demokratycznej Republiki Gruzji wyemigrował do Turcji, gdzie pełnił funkcję członka biura zagranicznego Musawat. W połowie lat 20. przeniósł się do Polski, w 1928 r. został jednym z zastępców przewodniczącego w warszawskim Klubie „Prometeusz”. W czasie drugiej wojny światowej przebywał w Niemczech, tam zmarł w 1965 r.

¹⁸ Wassan-Girej Dżabagijew (Wassan-Girej Dżabagi) (1882–1961), inguski działacz polityczny i publicysta. W latach 1917–1919 r. był przewodniczącym parlamentu Republiki Górskiej Północnego Kaukazu, ministrem finansów, reprezentował Republikę na Konferencji Wersalskiej. Po wkroczeniu bolszewików – na emigracji, od 1927 r. zamieszkał w Polsce, związany z ruchem prometejskim, redagował pisma „Przegląd Islamski” i „Orient”. W 1938 r. wyjechał do Turcji jako korespondent PAT. W czasie drugiej wojny światowej podjął współpracę z III Rzeszą, prowadząc w obozach jenieckich akcję propagandową wśród czerwonooarmistów z Kaukazu na rzecz Legionów Wschodnich. Po wojnie przebywał w Turcji, zmarł w Stambule w 1961 r.

Rumunii, polecić Dż. Sejdametowi kierownictwo p[rac lub planu] oraz reprezentację go przed Rządem Turcji.

Istambul, 12.II.1940

[maszynopis, brak podpisów]

2

Dokument z zasobów Zakładu Historii Ruchu Ludowego (dalej: ZHRL), kol. S. Kota, t. 468.

Wydział IV Oddz. II S.N.W.

Tajne

L.dz. 14452/II.4N.tj./40.

Paryż, dnia 4./ VI. 1940.

Pakt Konfederacji Kaukazkiej

Pan Minister Profesor Kot

W ślad za L.Dz.12112/IV.4.N.tj./40 z dnia 19.IV.b.r. w załączeniu przesyłam tłumaczenie paktu Konfederacji Kaukazkiej z dnia 28. maja 1940.

1 zał.
Głównego

Szef Oddziału II. Sztabu

[podpis odręczny]
Wasilewski ppłk. dypl.¹⁹

Tłumaczenie Pakt Konfederacji Kaukazkiej.

Główne narody Armenii, Azerbejdżanu, Północnego Zakaukazu i Gruzji, jednomyślnie stwierdziwszy, że konfederacja jako forma polityczna Państw Kaukazkich jest najlepszą obroną żywotnych interesów narodów Zakaukazu, przyjmują następujące zasady Kaukazkiej Konfederacji:

1/ Konfederacja Kaukazka, gwarantując całkowicie wewnętrzny charakter narodowy i suwerenność każdej republiki Kaukazkiej, będzie występowała w imieniu wszystkich Republik jako jednostka międzynarodowa wyższego rzędu.

2/ Konfederacja będzie miała tylko jedną wspólną granicę polityczną i granicę celną jak również wszystkie inne przeszkody w wolnym krążeniu wewnątrz różnych Republik Konfederacji Kaukazkiej zostaną usunięte i wspomniane Republiki będą tworzyły jedną unię celną i terytorialną dla tranzytu handlu międzynarodowego.

3/ Polityka zewnętrzna Skonfederowanych republik będzie kierowana przez właściwe organy Konfederacji.

¹⁹ Tadeusz Wasilewski (1897–1964), pułkownik dyplomowany WP, attaché wojskowy w Belgradzie, od połowy listopada 1939 r. szef II Oddziału SG., w latach 1941–1944 attaché przy rządzie jugosłowiańskim w Londynie i Kairze.

4/ Obrona granic Konfederacji będzie powierzona armii Konfederacji, w rozumieniu armii sfederowanych Republik pod jednym dowództwem, podporządkowanym organom kierowniczym Konfederacji.

5/ Konfederacja zabezpiecza prawa mniejszości narodowych w każdej sfederowanej republice.

6/ Różnice, które mogłyby wynikać pomiędzy skonfederowanymi Republikami, a które nie zostałyby uregulowane w rozmowach bezpośrednich, winne być poddane tylko obowiązującemu rozstrzygnięciu tylko Najwyższemu Trybunałowi Konfederacji. Republiki skonfederowane zobowiązują się przyjmować bez zastrzeżeń i wykonywać wszystkie decyzje polubowne lub Najwyższego trybunału.

7/ Komisja biegłych podejmie się bezzwłocznie opracowania projektu konstytucji kaukazkiej Konfederacji, opierając się na wyżej sformułowanych wytycznych; ten projekt będzie służył za podstawę dla prac pierwszego Zgromadzenia Konstytucyjnego każdej Republiki.

Wykonano w czterech egzemplarzach

Paryż, dnia 28. maja 1940.

Za Ośrodek Narodowy Armenii podpisał: A. Khatisian²⁰

Za Ośrodek Narodowy Aserbejdżanu Mektiel²¹

Za Ośrodek Narod. Kaukazu Północnego Chamile²²

Za Ośrodek Narodowy Gruzji Tschenkeli²³.

Za zgodność tłumaczenia [podpis odrębny nieczytelny]

²⁰ Aleksander Khatisyan (1874–1945), armeński polityk i dziennikarz, burmistrz Tbilisi (1910–1917), po utworzeniu Republiki Armeńskiej członek Armeńskiego Zgromadzenia Narodowego, jako minister spraw zagranicznych podpisał traktat w Batumi z Turcją. W latach 1919–1920 stał na czele rządu. Po zajęciu kraju przez bolszewików na emigracji. Zmarł w Paryżu 10 marca 1945 r.

²¹ Prawdopodobnie zniekształcone nazwisko Mir-Jakub Miechtiejewa.

²² Muhammad Said Szamil.

²³ Akaki Czenkeli (Chkhenli) (1874–1959), gruziński polityk i publicysta socjaldemokratyczny, młodszy brat znanego językoznawcy Kita Czenkeliego. Studiował literaturę i prawo na uniwersytetach w Kijowie, Berlinie i Londynie. Z rosyjskim ruchem socjaldemokratycznym związał się w 1898 r., opowiedział się po stronie mienszewików. Brał udział w rewolucji 1905 r., wybrany do Czwartej Dumy Państwowej, po rewolucji lutowej pracował w Specjalnym Komitecie Kaukaskim jako komisarz spraw wewnętrznych, w czerwcu 1917 r. został wybrany na członka ogólnorosyjskiego Komitetu Wykonawczego. Od lutego 1918 r. deputowany i minister spraw zagranicznych w rządzie Zakaukaskiej Demokratycznej Republiki Federacyjnej. Po ogłoszeniu przez Gruzję niepodległości i powstaniu Demokratycznej Republiki Gruzji został jej ministrem spraw zagranicznych, członkiem Zgromadzenia Konstytucyjnego, a w styczniu 1921 r. – emisariuszem do Francji. Po zajęciu Gruzji przez bolszewików udał się do Paryża, zaangażowany w działalność prometejską, współpracował z francuskim, brytyjskim i polskim wywiadem.

3

Dokument z zasobów ZHRL, kol. S. Kota, t. 468.

Dla P. Ministra KOTA

KOMENTARZ DO PISMA P. PELCA²⁴

Z 13.IX.br. L.dz. 26/1/40

TAJNE

w sprawie ruchu prometeuszowskiego

List zawiera w pierwszej części propozycje bieżące subwencjonowania emigrantów ruchu prometeuszowskiego przybywających do Francji, a natomiast w drugiej części daleko idącą propozycję zorganizowania ruchu prometeuszowskiego jako „piątej kolumny” dla przyszłej wojny czy rozgrywki z Rosją Sowiecką.

Z konieczności zaczynam od omówienia punktu drugiego. Niezależnie od faktu, że od lat kilkunastu jestem zwolennikiem i współpracownikiem ruchu prometeuszowskiego, t.j. wyzwania ludów Rosji za poparciem i pod egidą Polski, jak również niezależnie od tego, że prędzej czy później taką konieczność przewiduję, uważam montowanie takiej akcji w chwili obecnej za niewskazane. Znając osobiście i najdokładniej zresztą, tak jak niewątpliwie również p. Pelc, członków ruchu prometeuszowskiego, nie wierzę, by taka akcja montowania tajnej organizacji mogła przy wszystkich nawet ostrożnościach pozostać rzeczywiście tajna wobec Sowietów i Anglii. Wskutek 20-letniego pobytu na emigracji nie można mieć bezwzględnego zaufania nawet do szeregu czołowych przedstawicieli tej emigracji, a którzy musieli by być siłą swego stanowiska wciągnięci do takiej roboty. Praktyka wykazała, że nawet bardzo wybitni przedstawiciele tego ruchu wśród Ukraińców przeszli pod wpływem konieczności życiowych na drugą stronę. Oczywiście montowanie takiego ruchu jest możliwe zawsze wtenczas, gdy z góry przewiduje się fakt wykrycia takiej roboty z możliwością lekceważenia pretensji stron atakowanych. Tak rzecz się przedstawiała z popieraniem ruchu prometeuszowskiego w Polsce, któryśmy przez pewien czas /lata 33–34/ nieco konspirowali, by nie narażać się na protestującego demarche Sowietów, natomiast potem popieraliśmy go prawie otwarcie z góry lekceważąc ewentualne protesty Ambasady Sowieckiej. Oczywiście Sowiety znały znakomicie te naszą akcję, wiedziały dobrze, kogo subwencjonujemy, co więcej Ambasada na Poznańskiej²⁵ знаła nawet każdą zmianę wyborów w studenckich kołach prometejskich.

Uważam więc za wykluczone, aby podjęcie takiej akcji przez nas nie doszło w ciągu nie tylko miesięcy, ale tygodni nawet do wiadomości Sowieckiej i nie zostało zakomunikowane nieoficjalnie władzom angielskim jako dowód naszej nielojalności, a to nawet

²⁴ Władysław Pelc (1906–2002), od 1906 r. przebywał w Mandzurii, w 1926 r. przybył do Polski, studiował od 1929 r. na Uniwersytecie Warszawskim, od 1928 r. związany z Instytutem Wschodnim i Orientalistycznym Kołem Młodych. W latach 1929–1930 w Harbinie, 1931–1933 w Mandzurii, pracownik Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego (zajmującej się działalnością prometejską), w okresie 1937–1940 attaché w Ambasadzie RP w Paryżu i kierownik placówki prometejskiej „Wellestone”, później pracował w Biurze Polskim w Nicei i jako wicekonsul RP w Strasburgu. Po drugiej wojnie światowej pozostał we Francji.

²⁵ Przy ulicy Poznańskiej 15 znajdowała się Ambasada ZSRR w Warszawie.

w wypadku gdyby wywiad angielski nie uzyskał na własną rękę potrzebne dla siebie informacje.

Dlatego podobna akcja byłaby możliwą tylko na wypadek nieoficjalnej zgody decydujących czynników angielskich, które swego czasu zresztą /zimą 1939/40/ zwróciły się do nas z propozycjami ożywienia i montowania tego odcinka walki dywersyjno-politycznej z Rosją Sowiecką. W tym oczywiście wypadku uważałbym podjęcie takiej pracy za rzecz ze wszechmiar wskazaną i niewątpliwie p. Pelc jako zorjentowany w tych sprawach mógłby być z dużym pożytkiem wyzyskany. Bez takiej jednak zgody, która przy obecnym układzie stosunków europejskich – nie wydaje mi się prawdopodobną – uważam taką akcję za niewskazaną, gdyż prędzej czy później, a przed rezultatami politycznymi przyniesie nam tylko nieprzyjemne różnice z polityką angielską. Jest to oczywiście zastrzeżenie ściśle czasowe i taktyczne, ad meritum bowiem uważam projekt – zresztą całego szeregu ludzi i p. Pelca za wprost konieczny ze stanowiska zadań polskiej polityki.

II. Po powyższych zastrzeżeniach pozwalam sobie zająć stanowisko odnośnie do projektu przeznaczenia poważniejszej kwoty finansowej na razie 50.000 fr.²⁶ dla popierania emigracji prometeuszowskiej. Udzielanie systematycznie, ale wyliczenie skromne i tylko na życie pomocy finansowej emigrantom ukraińskim i kaukaskim uważam za wskazane, pożyteczne i wynikające z naszej zasady nieprzerwanej egzystencji Państwa Polskiego. Wyraźnie jednak musi być powiedziane, że powyższe pieniądze są wypłacane dla wegetacyjnego utrzymania przy życiu tych antysowieckich emigrantów, którzy swoje losy powierzyli opiece Państwa Polskiego. Szczególnie cennym to może się stać w stosunku do tych 5-ciu czy 6-ciu czołowych emigrantów U.R.L. Musiałoby jednak być wyraźnie powiedziane, że w obecnej sytuacji chcemy im zapewnić możliwość przeżycia i utrzymania dotychczasowych związków organizacyjnych, ale nie możemy ich wzywać czy zachęcać do rozwijania szerszej akcji. Tego rodzaju stanowisko i gospodarka może być oczywiście znaną czynnikom angielskim, które możemy lojalnie poinformować o naszym dżentelmeńskim stanowisku nie porzucania na nędzę i przypadek ludzi, z którymi współpracowaliśmy nieprzerwanie lat 20. Każdy Anglik polityk i nie polityk zrozumie i zaaprobuje takie stanowisko doceniając, że ewentualnie w przyszłości ludzie ci mogą być przydatni, nawet tejże Anglii.

²⁶ W kolekcji Stanisława Kota znajduje się pokwitowanie pochodzące z tego okresu potwierdzające wypłacanie przez władze polskie dotacji w podobnej kwocie. Por. ZHRL, kol. S. Kota, t. 468, *Zestawienie dotacji, wypłaconych na pracę prometeuszowską w Paryżu w miesiącu marcu 1940 roku*, Paryż, 21 marca 1940 r.,

Ukraińcy /pokwitował H. Kossenko/ -	20.000 franków fr.
Gruzini / " " S. Menagari/-	20.000 " " fr.
Azerbejdżanie /pokw. Mir-Yacoub/-	6.000 " " "
Gorale /pokwitował S. Szamil/-	12.000 " " "
Kozacy / " " A. Biłyj/-	3.000 " " "
Turkiestańczycy /pokw. M. Czokay/-	2.000 " " "

RAZEM:

63.000 FRANKÓW FR.

Słownie: sześćdziesiąt trzy tysiące franków francuskich wypłacilem

Zał: 6 kwitów

W. Pelc [podpis odręczny]

Tem samym role p. Pelca wyobrażam sobie praktycznie w mocno zacieśnionym zakresie, t.j. tylko jako tej komórki organizacyjnej, która zbiera i posiada adresy i dane personalne dla emigracji ukraińskiej i kaukaskiej, /Tatarzy, nie przedstawiają większego znaczenia/ ewentualnie turkiestańskiej, utrzymuje dokładną ewidencję ich ruchów i poczynąń, oraz reguluje zasilanie ich pieniędzmi dla wegetacji. W ten sposób cały ten ewentualnie bardzo cenny nawet aparat w/g wyrażen i metody nazistów, musiałby być na razie „trzymany na lodzie”. Oczywiście wydelegowany do tego łącznik miałby obowiązek podtrzymywania nastrojów sympatii dla Polski, zapewnień na dalszą przyszłość, ale bez aktualnej akcji politycznej.

Prof. dr Olgierd Górka²⁷ [podpis odręczny]

²⁷ Olgierd Górka, pseud. A. Rawski (1887–1955), historyk średniowiecza i wieku XVII, polityk i dyplomata. Studiował we Lwowie i Wiedniu. Podczas I wojny światowej w Legionach Polskich; wicedyrektor Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu; adiutant przy Radzie Regencyjnej. W latach 1918–1925 w Wojsku Polskim: attaché wojskowy w Bernie (1919–1920) i Bukareszcie (1920–1923). Po przejściu do rezerwy uczył historii w gimnazjach lwowskich, był także redaktorem „Dziennika Lwowskiego”, czasopisma związanego z obozem sanacji (1927–1930). W latach 1931–1938 piastował funkcję sekretarza generalnego Instytutu Wschodniego w Warszawie. W 1934 r. otrzymał tytuł profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. W czasie II wojny światowej przedostał się do Wielkiej Brytanii, gdzie objął urząd kierownika wydziału spraw narodowościowych przy rządzie RP. Działacz Stronnictwa Demokratycznego. W 1945 powrócił do kraju, gdzie został mianowany dyrektorem Biura dla Spraw Żydowskich w MSZ, a następnie konsulem w Jerozolimie. Od 1954 r. profesor Uniwersytetu Warszawskiego. Autor m.in.: *Dziejowa rzeczywistość a racja stanu Polski na południowym wschodzie* (1933); „*Ogniem i mieczem*” a rzeczywistość historyczna (1934); *Liczebność Tatarów krymskich i ich wojsk* (1936); *Naród a państwo jako zagadnienie Polski* (1937).